

XORAZMSHOHLAR DAVLATI: YUKSALISH DAVRI VA MO'G'ULLAR ISTILOSI OQIBATLARI

Jaxongir Rustamaliyev Fakhriddin o'g'li

Student of Kimyo international university

in Tashkent Namangan branch

E-mail: jaxongirrustamaliyev@gmail.com

Tel: + 99890 554 9003

ANNOTATSIYA

Xorazmshohlar davlatining yuksalish davri va mo'g'ullar istilosining mintaqaga ta'siri ushbu maqolaning asosiy tadqiqot mavzusidir. Maqolada Xorazmshohlar davlatining XII asr oxiri va XIII asr boshlaridagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti, uning Movarounnahr va Xuroson hududlaridagi gegemonligi atroflicha o'rganiladi. Jumladan, Alauddin Muhammad Xorazmshohning markazlashgan davlat barpo etishga qaratilgan harakatlari, harbiy yurishlari va erishgan yutuqlari tahlil qilinadi.

Tadqiqotda mo'g'ullar istilosining uzoq muddatli demografik, ijtimoiy va siyosiy oqibatlari, mintaqaning keyingi rivojlanishiga ko'rsatgan ta'siri chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xorazmshohlar, Alauddin Muhammad Xorazmshoh, Mo'g'ullar istilosi, Chingizxon, O'rta Osiyo, Xorazm, Movarounnahr, madaniy tanazzul, demografik o'zgarishlar.

АННОТАЦИЯ

Основной темой исследования данной статьи является период возвышения хорезмшахов и влияние монгольского нашествия на регион. В статье всесторонне рассматривается политическое, экономическое и культурное развитие хорезмшахов в конце XII – начале XIII веков, их гегемония на территориях Мавераннахра и Хорасана. В частности, анализируются усилия, военные походы и достижения хорезмшаха Алауддина Мухаммада, направленные на создание централизованного государства.

В исследовании глубоко анализируются долгосрочные демографические, социальные и политические последствия монгольского нашествия, его влияние на дальнейшее развитие региона.

Ключевые слова: хорезмшахи, хорезмшах Алауддин Мухаммад, монгольское нашествие, Чингисхан, Центральная Азия, Хорезм, Мавераннахр, культурный упадок, демографические изменения.

ANNOTATION

The period of the rise of the Khorezmshahs and the impact of the Mongol invasion on the region is the main research topic of this article. The article comprehensively studies the political, economic and cultural development of the Khorezmshahs in the late 12th and early 13th centuries, its hegemony in the territories of Transoxiana and Khorasan. In particular, the efforts, military campaigns and achievements of Alaaddin Muhammad Khorezmshah aimed at establishing a centralized state are analyzed.

The study deeply analyzes the long-term demographic, social and political consequences of the Mongol invasion, its impact on the further development of the region.

Keywords: Khorezmshahs, Alaaddin Muhammad Khorezmshah, Mongol invasion, Genghis Khan, Central Asia, Khorezm, Transoxiana, cultural decline, demographic changes.

KIRISH

O'rta Osiyo tarixining eng muhim va shu bilan birga eng fojiali sahifalaridan biri Xorazmshohlar davlatining yuksalishi va uning mo'g'ullar istilosi oqibatidagi tanazzuli davri bilan bog'liqdir. XII asr oxiri va XIII asr boshlarida Xorazm vohasidan ko'tarilgan Xorazmshohlar davlati qisqa vaqt ichida o'z qudratini kengaytirib, G'aznaviylar va Saljuqiylar singari yirik sulolalarning o'rnini egalladi. Ayniqsa, Sulton Alaaddin Muhammad Xorazmshoh hukmronligi davrida davlatning siyosiy, harbiy va iqtisodiy salohiyati eng yuqori cho'qqisiga chiqdi. Uning hukmronligi ostida Movarounnahr, Xuroson, Eron va Afg'onistonning katta qismi birlashdi. Xorazmshohlar davlati o'zining gullab-yashnagan davrida nafaqat harbiy qudrati, balki ilm-fan, madaniyat va savdo-sotiq markaziga aylangan edi. Urganch, Samarqand, Buxoro kabi shaharlar Sharqning yirik madaniy markazlari sifatida tan olingan. Biroq, bu yuksalish davri mo'g'ul bosqinlari tufayli keskin yakunlandi. Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ul qo'shinlarining O'rta Osiyoga bostirib kirishi mintaqa uchun misli ko'rilmagan vayronagarchilik va qirg'inbarotlarga sabab bo'ldi. Bu istilo nafaqat Xorazmshohlar davlatining siyosiy mustaqilligiga barham berdi, balki mintaqaning keyingi asrlardagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga ham chuqur salbiy ta'sir ko'rsatdi. Mazkur maqolada Xorazmshohlar davlatining yuksalish davri, uning qudratli davlatga aylanish sabablari, shuningdek, mo'g'ullar istilosining dahshatli oqibatlari va mintaqaning keyingi tarixiga ko'rsatgan uzoq muddatli ta'siri atroflicha tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Xorazmshohlar davlati va mo'g'ullar istilosi mavzusi Sharqshunoslik va tarixshunoslikda keng o'rganilgan mavzulardan hisoblanadi. Tadqiqot uchun asosiy manbalar o'rta asr tarixchilari tomonidan yozilgan asarlardir. Jumladan, Juvayniyning "Tarixi Jahongusho" asari mo'g'ullar istilosi va Xorazmshohlar davlati haqidagi eng

muhim birlamchi manbalardan biri bo'lib, unda istilo jarayoni, shaharlarning vayron bo'lishi va aholining qirg'in qilinishi haqida batafsil ma'lumotlar berilgan¹. Nasaviyning "Siyrat as-Sulton Jaloliddin Manguberdi" asari Jaloliddin Manguberding mo'g'ullarga qarshi kurashi haqida qimmatli ma'lumotlarni o'z ichiga oladi². Shuningdek, Rashiduddin Fazlullohning "Jome' at-tavorix" va Mirxondning "Ravzat us-safo" asarlari ham Xorazmshohlar davri va mo'g'ullar istilosiga oid muhim ma'lumotlarni beradi³.

Zamonaviy tadqiqotlar orasida V. V. Bartoldning "Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida" nomli fundamental asari alohida o'rin tutadi. Bu asar Xorazmshohlar davlati va mo'g'ullar istilosi tarixini har tomonlama yoritib bergan bo'lib, unda manbalar asosida chuqur tahlillar amalga oshirilgan. Ziyo Bunyodovning "Anushitegin Xorazmshohlar davlati" asari Xorazmshohlar sulolasining paydo bo'lishi va yuksalishi haqida batafsil ma'lumot beradi. O'zbekistonlik tarixchilarning, jumladan, Ahmadali Asqarov, Azamat Ziyov va boshqalarning ilmiy ishlari ham ushbu mavzuni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Ular Xorazmshohlar davlatining ichki siyosati, iqtisodiyoti va madaniyati, shuningdek, mo'g'ullar istilosining mintaqaga ta'sirini zamonaviy nuqtai nazardan tahlil qilganlar.

Ushbu maqolada tarixiy-qiyyosiy tahlil usuli asosiy metodologik yondashuv sifatida qo'llaniladi. Turli davrlarga oid manbalar va zamonaviy tadqiqotlar o'zaro qiyosiy tahlil qilinib, Xorazmshohlar davlatining yuksalish sabablari va mo'g'ullar istilosining oqibatlari kompleks yoritiladi. Shuningdek, tizimli tahlil usulidan foydalanib, Xorazmshohlar davlatining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jihatlari o'zaro bog'liqlikda o'rganiladi. Statistik ma'lumotlar va geografik omillar ham tadqiqot doirasida inobatga olinib, mo'g'ul istilosining demografik va hududiy ta'siri aniqlanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Xorazmshohlar davlatining yuksalishi XI asr oxiri va XII asr boshlarida, Saljuqiylar imperiyasining zaiflashuvi fonida boshlandi. Xorazmshohlarning asoschisi Anush-tegin G'archai bo'lsa-da, ularning haqiqiy qudrati Alauddin Otsiz davrida namoyon bo'ldi. U Saljuqiylarga qarshi mustaqillik uchun kurashdi va Xorazm vohasidan tashqarida ham o'z ta'sirini kengaytirdi. Biroq, davlatning eng gullagan davri Alauddin Muhammad Xorazmshoh (1200-1220 yillar) hukmronligiga to'g'ri keladi.

¹ Juvayniy, Alauddin Ato Malik — Tarixi Jahongusho — Tehron: Donish nashriyoti, 2018, b. 120-150.

² Nasaviy, Shihobiddin Muhammad — Siyrat as-Sulton Jaloliddin Manguberdi — Qohira: Maktabat al-Anglo al-Misriya, 2023, b. 80-100.

³ Rashiduddin Fazlulloh — Jome' at-tavorix — Moskva: Nauka, 2015, b. 250-280.

Uning davrida davlat hududi Sharqda Sirgacha, G'arbda Iroq va G'arbiy Eronga, Shimolda Kaspiy dengizigacha, Janubda esa Hindiston chegaralarigacha cho'zildi. Alauddin Muhammad harbiy yurishlar orqali Movarounnahr, Xuroson, G'azna va G'ur viloyatlarini o'ziga bo'ysundirdi. Uning maqsadi buyuk musulmon imperiyasini barpo etish edi.

1-jadval.

Xorazmshohlar Davlatining Yuksalish Davridagi Asosiy Ko'rsatkichlar (taxminiy ma'lumotlar)

Ko'rsatkich	Izoh
Davlat hududi	Taxminan 3-4 million km ²
Shaharlar soni (yirik)	20 dan ortiq (Urganch, Samarqand, Buxoro, Marv, Nishopur, Hirot)
Aholi soni (taxminiy)	10-15 million kishi
Savdo yo'llari	Buyuk Ipak Yo'li, Shimoliy savdo yo'llari
Madaniy markazlar	Madrasalar, kutubxonalar, ilmiy markazlar

Mo'g'ullar istilosi Xorazmshohlar davlatining ichki zaifliklari va Alauddin Muhammadning noto'g'ri siyosati tufayli kuchaydi. 1218-yilda O'tror voqeasi Chingizxonning O'rta Osiyoga bostirib kirishiga bahona bo'ldi. 1219-yilda mo'g'ul qo'shinlari Movarounnahr bostirib kirdi. Buxoro, Samarqand, Urganch, Marv, Nishopur kabi yirik shaharlar birin-ketin bosib olindi va vayron qilindi. Aholining katta qismi qirg'in qilindi, shaharlar xarobaga aylantirildi, sug'orish tizimlari buzib tashlandi.

2-jadval.

Mo'g'ullar Istilosining Asosiy Oqibatlari (taxminiy ma'lumotlar)

Oqibat	Izoh
Aholi yo'qotishlari	Ba'zi manbalarga ko'ra, umumiy aholining 50-70% qirg'in qilingan
Shaharlarning vayron bo'lishi	Buxoro, Samarqand, Urganch, Marv, Nishopur kabi yirik shaharlar deyarli butunlay vayron bo'lgan
Iqtisodiy tanazzul	Qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik va savdo to'xtab qolgan, sug'orish tizimlari buzilgan
Madaniy va ilmiy yo'qotishlar	Ko'plab kutubxonalar, madrasalar, san'at asarlari yo'q qilingan
Siyosiy o'zgarishlar	Xorazmshohlar davlatining qulashi, mo'g'ul hukmronligining o'rnatilishi

Natijada, O'rta Osiyo mintaqasi uzoq muddatli iqtisodiy va madaniy tanazzulga yuz tutdi. Shaharlarning qayta tiklanishi uchun yuzlab yillar kerak bo'ldi. Ipak yo'li orqali amalga oshiriladigan savdo-sotiq ancha pasaydi. Demografik vaziyat tubdan o'zgardi, ko'plab qishloq va shaharlar aholisiz qoldi. Mo'g'ullar istilosi mintaqaning keyingi siyosiy geografiyasini ham o'zgartirib, bir qancha mo'g'ul uluslari paydo bo'lishiga olib keldi.

XULOSA

Xorazmshohlar davlatining yuksalishi O'rta Osiyo tarixining eng yorqin sahifalaridan biri bo'lib, ular XII asr oxiri va XIII asr boshlarida mintaqani birlashtirib, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning yuksak darajasiga erishgan edilar. Ayniqsa, Alauddin Muhammad Xorazmshoh davrida davlat hududi nihoyatda kengayib, harbiy qudrat va siyosiy ta'sir jihatidan Sharqning eng yetakchi davlatlaridan biriga aylandi. Urganch, Buxoro va Samarqand kabi shaharlar ilm-fan, madaniyat va savdo markazlari sifatida dunyoga mashhur bo'ldi. Biroq, bu yuksalish juda qisqa muddatli bo'ldi. Ichki ziddiyatlar, siyosiy xatolar va eng muhimi, mo'g'ul xavfining to'g'ri baholanmagani Xorazmshohlar davlatining tezda qulashiga sabab bo'ldi.

Mo'g'ullar istilosi O'rta Osiyo uchun misli ko'rilmagan fojia edi. Chingizxon qo'shinlarining vahshiyliklari mintaqaning ko'plab gullab-yashnagan shaharlarini xarobaga aylantirdi, millionlab insonlarning hayotiga zomin bo'ldi va azaliy sug'orish tizimlarini buzib tashladi. Bu esa mintaqaning iqtisodiy hayotini uzoq muddatga izdan chiqardi. Madaniy yo'qotishlar ham juda katta bo'lib, ko'plab kutubxonalar, madrasalar va san'at asarlari yo'q qilinishi ilm-fan va madaniyat rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Mo'g'ullar hukmronligi davri O'rta Osiyo uchun qorong'u davr bo'lib, mintaqada uzoq vaqt davomida o'zining avvalgi iqtisodiy va madaniy qudratini tiklay olmadi. Istilo nafaqat siyosiy tuzumni, balki demografik tarkibni, ijtimoiy munosabatlarni va hatto geografik landshaftni ham tubdan o'zgartirdi. Bu davr O'rta Osiyo xalqlari uchun mustaqillikni himoya qilishning ahamiyati va tashqi xavflarga qarshi birlashishning zaruriyatini yorqin misolida ko'rsatib berdi. Mo'g'ullar istilosining oqibatlari mintaqaning keyingi rivojlanishiga chuqur ta'sir ko'rsatib, O'rta Osiyo tarixining keyingi bosqichlarini belgilab berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Juvayniy, Alauddin Ato Malik — Tarixi Jahongusho — Tehron: Donish nashriyoti, 2018, b. 120-150.
2. Nasaviy, Shihobiddin Muhammad — Siyrat as-Sulton Jaloliddin Manguberdi — Qohira: Maktabat al-Anglo al-Misriya, 2023, b. 80-100.
3. Rashiduddin Fazlulloh — Jome' at-tavorix — Moskva: Nauka, 2015, b. 250-280.

4. Mirxond, Muhammad ibn Xovandshoh — Ravzat us-safo — Tehron: Xayyam nashriyoti, 1960, b. 320-350.
5. Bartold, V. V. — Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida — Sankt-Peterburg: Rossiya Fanlar Akademiyasi nashriyoti, 1900, b. 50-180.
6. Bunyodov, Ziyos M. — Anushitegin Xorazmshohlar davlati — Toshkent: Fan, 1998, b. 70-130.
7. Asqarov, Ahmadali — O'zbekiston tarixi (Eng qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha) — Toshkent: Sharq, 2008, b. 210-240.
8. Ziyos, Azamat — O'zbek davlatchiligi tarixi — Toshkent: Sharq, 2000, b. 190-220.